

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

ФЕДЕНКО Олена Олексіївна

УДК: 94 (477.74)(=131.1):664 «18/1917»

**РОЛЬ ІТАЛІЙСЬКОЇ ГРОМАДИ ОДЕСИ В СОЦІАЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНОМУ ЖИТТІ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ
НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2018

Дисертація є рукопис.

Робота виконана на базі кафедри історії України Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Науковий керівник:

доктор історичних наук, професор
Бачинська Олена Анатоліївна,
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова,
завідуюча кафедри історії України

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор
Константинова Вікторія Миколаївна,
Бердянський державний педагогічний
університет,
професор кафедри історії і філософії;

кандидат історичних наук,
Шевченко Валентина Віталіївна,
Інститут історії України НАН України,
старший науковий співробітник відділу
історії України ХІХ – початку ХХ ст.

Захист відбудеться «27» квітня 2018 року о 12 00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 26.235.01 в Інституті історії України НАН України (01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту історії України НАН України (01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4).

Автореферат розісланий ____ березня 2018 року.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради
доктор історичних наук, професор

О. І. Гуржій

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність. Процес євроінтеграції України, створення привабливого соціально-економічного середовища для іноземних інвестицій і досягнення конкурентоспроможності на світовому ринку вимагають проведення доцільних і ефективних реформ. За таких умов необхідним є звернення до успішних прикладів вітчизняної історії. За останні десятиліття в українській історіографії з'явилось чимало праць, що висвітлюють суспільно-політичні процеси у Наддніпрянській Україні та місце у них населення Південної України. Особливо цікавим виглядає феномен Одеси, яка у ХІХ ст. за короткий проміжок часу стала одним з лідерів України у міжнародній торгівлі й залученні європейського капіталу, що, у свою чергу, призвело до швидкого зростання й європеїзації міста. В історіографічному просторі Одеса розглядається як найпотужніший порт, але поза увагою науковців залишилася діяльність італійської етнічної групи, дослідження ролі якої є вкрай важливим, адже Італія була одним із головних напрямків експорту українського збіжжя. Тому вивчення успішного досвіду торговельної та промислової практики представників цього етносу є вельми важливим для проведення обґрунтованої внутрішньої політики, досягнення економічного зростання та стабільності як складових модернізації народного господарства України.

Проведення виваженої та далекоглядної політики є неодмінною складовою забезпечення консолідації нації, утвердження громадянського суспільства, підтримки національної безпеки України. Для кращого розуміння сучасних міжетнічних і соціокультурних процесів у державі потрібно звернутися до її етнічної історії, невіддільною складовою якої є історія італійських громад України, діяльність яких є недостатньо дослідженим сьогодні.

Таким чином, актуальність обраної теми зумовлена недостатнім висвітленням і необхідністю осмислення ролі італійської громади Одеси в економічному розвитку Наддніпрянської України як одного з важливих аспектів вітчизняної історії, а також для вироблення стратегій державної національної політики.

Об'єктом вивчення є італійська громада Одеси наприкінці ХVІІІ – початку ХХ ст.

Предметом дослідження є роль італійської громади Одеси у торговельному, промисловому і ремісничому розвитку Наддніпрянської України.

Мета роботи полягає у всебічному аналізі причин, умов, обсягів і наслідків економічної діяльності представників італійської громади Одеси у розвитку Наддніпрянської України. Для досягнення поставленої мети були визначені наступні завдання:

- проаналізувати стан розробки теми у вітчизняній та іноземній історіографії;

- схарактеризувати репрезентативність джерельної бази;
- визначити методологічні й теоретичні засади у вирішенні окреслених завдань;
- з'ясувати динаміку чисельності італійської громади й фактори, що на неї впливали;
- встановити територіальне походження, мовно-конфесійну ситуацію у середині італійської громади Одеси;
- визначити професійний склад членів італійської громади;
- показати роль Італійського благодійного товариства у підтримці членів італійської громади;
- висвітлити лідерську роль італійських генеральних консулів у житті своєї громади й захисті економічних, майнових інтересів її представників;
- проаналізувати діяльність італійських негоціантів у зовнішній торгівлі Наддніпрянської України, передусім в експорті зерна;
- дослідити вплив, який здійснювали італійські купці на внутрішньоекономічну ситуацію в Наддніпрянській Україні;
- відтворити біографію, родинні й ділові зв'язки, економічну, суспільну і благодійницьку діяльність найвпливовіших італійських негоціантів;
- виявити представництво італійців у промисловості Одеси, їхній внесок у розбудову промисловості Наддніпрянської України.

Методології дисертації присвячений окремий підрозділ праці. В основу методології роботи покладено принципи історизму, об'єктивності, всебічності та системності. Використані методи наукового аналізу і синтезу, проблемно-хронологічний, історико-порівняльний, структурно-типологічний, біографічний, статистичний, як того вимагає комплексний підхід до вивчення теми. Багатоплановість проблеми зумовила запровадження міждисциплінарного підходу та інструментарію суміжних дисциплін: джерелознавства, демографії, генеалогії, архівознавства, історичної інформатики тощо.

Хронологічні межі дослідження охоплюють кінець XVIII – початок XX ст. Нижня межа обумовлена початком формування в Одесі італійської громади і появою перших купців і промисловців. Верхня межа зумовлена революційними процесами в Російській імперії, що спричинили імміграцію італійців на батьківщину й до інших країн Європи, ліквідацію їхнього бізнесу в Одесі та націоналізацію промислових об'єктів власників-іноземців.

Територіальні межі дослідження визначаються Одесою, на території якої проживала найчисленніша й економічно найвпливовіша італійська громада Наддніпрянської України. Діяльність представників цієї громади впливала як на економічний розвиток Наддніпрянської України, так і на встановлення українсько-італійських торговельних зв'язків.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в наступному:

Вперше:

- запропоновано новий концептуальний підхід висвітлення теми шляхом відокремлення проблеми діяльності італійців Одеси із контексту

соціально-економічного розвитку Наддніпрянської України;

- введено до наукового обігу значний масив документальних матеріалів із фондів архівів України та Італії, що дозволяють відтворити цілісну картину економічної діяльності італійців Одеси наприкінці XVIII – початку XX ст.;

- визначено етапи формування італійської громади Одеси, динаміку її численності, мовну і станovo-професійну приналежність її членів;

- з'ясовано вплив італійських купців на розвиток торгівлі в Наддніпрянській Україні;

- висвітлена участь італійських переселенців у розбудові харчової галузі та мармурового ремесла в Наддніпрянській Україні;

- проаналізовано роль генеральних консулів в організації життя та економічної активності італійських емігрантів;

- встановлено походження, родинні зв'язки та покоління італійських купців і промисловців (родина Анатра, Порро, де Азарта, Сонданс, Кавассо, Поццо, Котронео);

- розкрито громадську та благодійну діяльність італійських неогоціантів та інших членів італійської громади Одеси.

Отримали подальший розвиток:

- участь італійців Одеси у підтримці католицької церкви у Південній Україні;

- особливості становлення та розвитку торговельних відносин між українськими й італійськими портами;

- дослідження історії Італійського благодійного товариства;

- особливості розвитку інституту консульства у XIX ст. в портах Російської імперії на Чорному і Азовському морях;

- виявлено невідомі постаті італійських купців, промисловців і ремісників Одеси.

Уточнено і доповнено:

- послідовність генеральних консулів і віце-консулів в Одесі й їхні біографії;

- участь італійців у державній службі, освітньому і культурному житті Одеси.

Особистий внесок здобувача. Постановка проблеми, теоретичне обґрунтування положень і висновків дисертації є особистим доробком автора, самостійним дослідженням, в якому надане авторське розуміння і вирішення окресленої наукової проблеми. В ході дослідження був виявлений і залучений до наукового обігу значний масив нових архівних джерел, зокрема й іноземних.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в рамках планових тем кафедри історії України Одеського національного університету імені І. І. Мечникова «Українське Причорномор'я в історичному і історіографічному контекстах» (2011-2015, № державної реєстрації 0111U008029); «Процеси модернізації в Наддніпрянській Україні: соціально-економічні трансформації, традиції

європейської інтеграції, інтелектуальна рефлексія», (2016-2021, № державної реєстрації 0116U005559).

Практичне значення дисертації полягає в тому, що на основі нововиявлених архівних матеріалів в ній зроблено теоретичні узагальнення і висновки, які дозволяють комплексно висвітлити тему ролі італійської громади Одеси в соціально-економічному житті Наддніпрянської України наприкінці XVIII – початку XX ст. Вони можуть бути використані при викладанні загальних курсів з історії України і всесвітньої історії, при написанні узагальнюючих праць, присвячених історії італійської діаспори, інституту консульства, економічної та релігійної історії України тощо.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертації заслухані й обговорені на засіданні кафедри історії України Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Результати дисертаційної роботи були апробовані на наукових конференціях: IV Міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Одеські читання. Актуальні проблеми історії, археології та етнології» (Одеса, 16-17 березня 2012 р.); Перша Всеукраїнська наукова конференція «Кочубіїв-Хаджибей-Одеса» (Одеса, 28-29 травня 2015 р.), Міжнародна наукова конференція «Одеса і Південь України в українській і польській історіографії» (Одеса, 2-5 вересня 2015 р.), VII Всеукраїнські Драгоманивські читання молодих істориків «Україна в Європейській та світовій історії: сучасний науковий і освітній дискурс» (Київ, 16 грудня 2015 р.), Міжнародна наукова конференція «Дипломатичні архіви як історичне джерело» (Одеса, 8-10 вересня 2016 р.), 71-а наукова конференція професорсько-викладацького складу і наукових працівників Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Одеса 23-25 листопада 2016 р.), Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійні виміри (Одеса, 28-29 квітня 2017 р.), III Міжнародна науково-практична конференція «Архів. Історія. Сучасність» (Одеса, 11-14 жовтня 2017 р.), Всеукраїнська наукова конференція «Читання імені академіка М. Є. Слабченка» (Одеса, 24-25 листопада 2017 р.), Міжнародна наукова конференція «Сучасна українська дипломатична служба: шлях, тривалістю 100 років» (Київ, 28-30 листопада 2017 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження викладено в 11 наукових працях, зокрема, п'ять статей, опублікованих у фахових вітчизняних і іноземних збірниках, і дві статті у виданнях, які індексуються міжнародними наукометричними базами.

Структура дисертаційної роботи зумовлена поставленою метою і завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 296 сторінок, текст основної частини – 183 сторінки, список джерел і літератури – 586 позицій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету й завдання роботи, визначено об'єкт, предмет і методи дослідження, його хронологічні та географічні межі, обґрунтовано наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, вказано на основний внесок здобувача, апробацію та структуру дисертації.

Перший розділ – **«Історіографія, джерельна база і методологія дослідження»** – складається з трьох підрозділів. У підрозділі 1.1. *«Історіографія теми»* здійснено аналіз історіографічного доробку попередників за темою роботи. Використовуючи історико-хронологічний принцип, можна виділити три основні періоди в процесі формування історіографії зазначеної теми: 1) XIX ст. – початок XX ст. 2) 1920-1980-ті рр. XX ст. 3) 1991 р. – початок XXI ст.

В історичній літературі першого періоду найбільша увага приділена питанням зовнішньої торгівлі на українських землях і ролі в ній Одеси. Зокрема, це питання висвітлено у працях А. Скальковського, М. Вольського, П. Чеховича, К. Смольянінова, С. Бернштейна, О. Шмідта, П. Мілюкова. Ці дослідники вказували на домінування іноземців у хлібній торгівлі Одеси, з якими через певні причини не могли конкурувати місцеві українські і російські купці.

Проте, констатуєчи провідні позиції іноземців, тогочасні історики негативно оцінювали цю ситуацію. Зокрема, С. Бернштейн та окремі анонімні автори публікацій *«О торговом сословии Одессы»* і *«Исторический очерк торгового развития Одессы»* стверджували, що іноземні купці прибували до Одеси лише з метою збагачення і покидали місто після досягнення своєї мети. На противагу цим дослідникам А. Скальковський, В. Надлер, Д. Атлас позитивно оцінювали вплив іноземців на економіку південноукраїнського регіону.

В той же час також з'являються розвідки А. Скальковського, О. Орлова, В. Надлера, Г. Писаревського, в яких розглядаються окремі аспекти італійської еміграції та діяльності італійців Одеси. Однак у роботах вищезазначених авторів італійське купецтво не стало предметом окремого вивчення.

Початок другого етапу ознаменувався появою нових методологічних підходів у вітчизняній історіографії у вивченні торгівлі Наддніпрянської України. У 1920-1930-х рр. з'являються ґрунтовні праці, присвячені питанням економіки України, серед яких особливе значення складають студії О. Оглоблина, М. Слабченка, І. Бровера, в яких обґрунтовувалася теза про самостійність українського ринку, в інтересах якого діяло поліетнічне купецтво, зберігаючи свої культурні і мовні особливості.

З другої половини 1930-х рр. припиняється студіювання діяльності купецтва як окремого стану, а пріоритетними стало вивчення загальних тенденцій розвитку господарства та економічних процесів в цілому. Одним із перших до дослідження розвитку товарного ринку та торгівлі українських

губерній Російської імперії звернувся І. Гуржій. Питання зовнішньої торгівлі Південної України знайшли своє відображення у роботах О. Дружиніної, І. Слабеєва, В. Золотова.

У 1970-1980 рр. актуалізується дослідження російсько-італійських відносин, в яких італійська еміграція на південь України розглядалася як окремий епізод. Цьому питанню присвячені роботи як радянських істориків – Г. Сибіррової, І. Шаркова, так й італійських дослідників – Е. Ло Гатто, В. Джура, Р. Різалітті. В цей ж період у розвідках М. Варварцева і В. Шишмарьова італійська присутність на півдні України розглядається вже як окремий предмет дослідження

Третій період історіографії характеризується науковим інтересом до історії італійців Одеси, яку досліджували К. Бацак, М. Варварцев, Л. Дем'янова, М. Клементі, А. Маколкін. У монографії К. Бацака частково розкривається питання становлення торгового судноплавства між італійськими державами і Північним Причорномор'ям та італійський фактор у міжнародній хлібній торгівлі у першій третині XIX ст.

Поглибилося вивчення зовнішньої торгівлі українських губерній у складі Російської імперії, дослідження загальних тенденції у внутрішній торгівлі, ролі і діяльності торговельних посередників, купців і підприємців, становленні і розвитку біржі, порто-франко та банківських установ і ринку цінних паперів. Ці питання висвітлені у студіях Т. Гончарука, О. Гордуновського, О. Гуржія, О. Доніка, С. Мошенського, О. Реєнта, Д. Решетченка, А. Шевченка, В. Шевченко.

На основі аналізу історіографії зроблено висновок, що на сучасному етапі роль італійської громади Одеси в економічному житті Наддніпрянської України наприкінці XVIII – на початку XX ст. не стала предметом спеціального комплексного вивчення.

У підрозділі 1.2. «Аналіз джерельної бази» проаналізовано масив використаних опублікованих та архівних джерел, які виявлені автором в архівосховищах України й Італії: Центральному державному історичному архіві м. Київ (ЦДІАК України), Державний архів Одеської області, Державний архів Херсонської області, Державний архів Неаполя (L'Archivio di Stato di Napoli), Державний архів Турина (L'Archivio di Stato di Torino).

Враховуючи те, що наше дослідження стосується різних розділів історичної науки (етнічної, економічної, краєзнавчої, дипломатичної) і має проблемний характер, письмові джерела були класифіковані за наступними групами: документальні (законодавчі, актові, діловодні документи), періодичні видання, статистичні, звітні і довідникові матеріали, джерела особового походження (мемуари, подорожні записки, науково-публіцистичні праці консулів).

Найціннішими і вперше залученими до української історичної науки є документи канцелярій консульств Королівства Обох Сицилій і Сардинського королівства, що зберігаються у Державних архівах м. Турина і м. Неаполя. Матеріали цих архівів дають можливість повністю відтворити ономастику,

перелік, роки перебування на посаді, причину припинення виконання своїх обов'язків консулів, віце-консулів та консульських агентів зазначених держав у портах Чорного та Азовських морів; основні напрямки діяльності консульств, що полягали у підтримці матеріального добробуту італійської громади, лобюванні і захисті інтересів італійських моряків; походження, родинні та ділові зв'язки, подробиці комерційної діяльності італійських неогоціантів і промисловців; взаємодію консулів з одеською римо-католицькою церквою тощо.

Вагоме місце в роботі посідають матеріали Державного архіву Одеської області, що зберігаються у фондах: «Управління Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора» (ф. 1), «Канцелярія Одеського градоначальника» (ф. 2), «Одеська міська дума» (ф. 4), «Одеська міська управа» (ф. 16), «Одеський міський магістрат» (ф. 17), «Одеського Комерційного суду» (ф. 18), «Одеський будівельний комітет» (ф. 59). Ці документи дають можливість як відтворити склад, родинні та професійні зв'язки в середині італійської громади, так дослідити економічну діяльність її представників.

Виявлення корпусу рукописних та опублікованих документів дало можливість сформуванню репрезентативну джерельну базу, яка дозволила провести комплексне дослідження заявленої тематики.

У підрозділі 1.3. *«Методологія та термінологічний апарат дослідження»* розглянуто методологічні принципи й підходи, використані в процесі написання роботи, обґрунтовано семантичне навантаження застосованого понятійно-категоріального апарату.

Із основного дослідницького інструментарію важлива роль відводиться загальнонауковим (аналіз і синтез, індукція і дедукція, абстрагування, узагальнення, моделювання, аналогія); спеціально-історичним методам (історико-типологічний, історико-генетичний, історико-порівняльний); інструментарію спеціальних історичних дисциплін (джерелознавство, генеалогія) і міждисциплінарному підходу.

У дисертаційній роботі проведено термінологічний аналіз основних понять: «італійська громада», «швейцарські піддані», «Наддніпряньська Україна», «консульський округ».

Другий розділ – **«Італійська громада Одеси наприкінці XVIII – на початку XX ст.»** – розкриває процес формування італійської громади, її конфесійний, мовний і професійний склад.

У першому підрозділі 2.1. *«Італійці Одеси: походження, чисельність і мовно-конфесійна ідентичність»* висвітлено історичні умови та причини еміграції до Одеси наприкінці XVIII ст., встановлено динаміку італійського населення Одеси у досліджуваній період та чинники, що на нього впливали, подано географічне походження італійських емігрантів, а також проаналізовано зміни у мовно-конфесійній ситуації всередині італійської громади протягом XIX ст. і роль італійців у формуванні римо-католицької громади Одеси. На основі цього автором виділено три етапи існування

італійської громади Одеси та їх особливості.

Залучений фактичний матеріал свідчить, що внаслідок змішаних шлюбів і політики Російської імперії частина італійської громади стала православною і російськомовною, проте зберігала італійське підданство. Русифікації італійців сприяла також відсутність початкової і середніх шкіл з повністю італійською мовою викладання.

У підрозділі 2.2. *«Професійний склад італійських емігрантів»* відправною точкою стала теза про те, що значна частина членів італійської громади була залучена до економічної сфери. У 1877 р. 35% громади, а у 1897 р. – 60,17% складали купці 1-ої і 2-ої гільдії, дрібні торговці, власники лавок, промисловці і ремісники, представники професій, пов'язаних з морською справою, перевезенням товарів, експедиторською і маклерською справами. Протягом всього періоду, що досліджується, серед членів італійської громади були також державні службовці (служили в органах адміністративної і судової влади, учбових і медичних закладах), священники, представники сфери мистецтва (оперні артисти, музиканти, скульптори, архітектори).

У підрозділі 2.3. *«Діяльність Італійського благодійного товариства»* здійснено аналіз складу і діяльності єдиної італійської організації в Одесі, що була створена у 1863 р. Мета товариства полягала у наданні матеріальної і медичної допомоги італійським підданам, зокрема і морякам, на території юрисдикції одеського консульства; здійсненні репатріації, підтримці італійської мови і національної свідомості серед італійської молоді.

Благодійна діяльність товариства здійснювалася завдяки регулярним внескам членів товариства й італійців з інших міст України, коштам від благодійних вечорів, спеціальних фондів, передусім родини Анатра, від італійських моряків і капітанів, які здійснювали торгівлю в південноукраїнських портах.

Третій розділ – **«Італійські консули в організації життя та економічної діяльності італійської громади»** – висвітлює становлення італійських консульств в Одесі та їх основні функції.

У підрозділі 3.1. *«Генеральні консули у сприянні функціонування італійської громади»* виявленні консульські представництва апеннінських держав, постаті невідомих раніше консулів та їхні основні функції. Консули надавали значну підтримку своїм громадам: представництво на урочистих заходах, реєстрація й облік співгромадян, опікування майновими і спадковими справами, нотаріальне засвідчення документів, посередництво у відносинах з місцевою цивільною і релігійною владою, матеріальна допомога нужденним співвітчизникам, опікування Італійським благодійним товариством тощо.

У підрозділі 3.2. *«Консули в організації і підтримці торгівлі»* розглядається теза, що основні функції італійських консулів в Одесі були направлені на створення сприятливих умов для розвитку італійсько-українських торговельних зв'язків, що підтверджує аналіз їхньої діяльності.

Як свідчать документи, італійські генеральні консули Одеси, оцінюючи зерновий ринок Наддніпрянської України, відкривали віце-консульства в портах свого консульського округу: Феодосії, Таганрозі, Керчі, Ізмаїлі, Бердянську, Маріуполі, Миколаєві й Херсоні. Консульські представники лобювали інтереси, надавали допомогу і захищали права італійських моряків і комерсантів, інформували їх щодо митної політики, тарифів, цін на українське збіжжя в Україні, італійські товари, що користуються популярністю на українському ринку – все це було вкрай важливим, адже італійські судна здійснювали з українських портів третину експортних операцій зерна.

Четвертий розділ – **«Економічна діяльність італійського купецтва Одеси у Наддніпрянській Україні наприкінці XVIII – початку XX ст.»** – присвячено основним напрямкам економічної активності представників італійської громади Одеси.

У підрозділі 4.1. *«Участь італійських купців у здійсненні торгівлі»* розглядаються особливості здійснення і наслідки торговельної діяльності італійських купців. Аналіз залучених документів свідчить, що основним товаром торгівлі італійських купців було українське зерно, що надходило до Одеси з різних частин Наддніпрянської України, передусім з Київської і Подільської губерній.

Розглянуті джерела дозволяють стверджувати, що залученню італійського купецького капіталу з 1815 р. і відкриттю перших торгових домів сприяли економічна стабілізація на Апеннінському п-ві, неврожаї і значний попит на зерно в Європі, відкриття порто-франко в Одесі тощо. Як наслідок, протягом наступних десятиліть в Одесі діяли близько 15 італійських торгових домів, 13 з яких належали вихідцям з Генуї, основними конкурентами яких виступали греки. Поряд з експортом сільськогосподарської продукції з України, італійські негоціанти здійснювали ввіз італійських товарів (натуральних продуктів, будівничих матеріалів, мануфактурних товарів).

Кримська (Східна) війна (1853-1856), фінансова криза в наступні роки, домінування євреїв в економіці Одеси, масова еміграція італійців до США, поява на європейському ринку каліфорнійського зерна призвели до закриття більшості італійських компаній в Одесі. В цей період діяли експортні контори генуезців: «Брати далль Орсо», «Дж. Ассаретто» і сицилійська «Брати Анатра», а також оптові імпорتنі контори «Котронео і сини» і «Г. Тоскано».

Звертається увага на те, що попит, який створювали італійські негоціанти на українське зерно, а також проведення торгових операцій сприяли товаризації виробництва в українському селі та зайнятості серед населення, розвитку інфраструктури, становленню інституту посередництва у торгівлі Наддніпрянської України.

У підрозділі 4.2. *«Просопографічний портрет італійських купців Одеси»* проаналізовані особливості цієї етносоціальної групи. Встановлено

географічне і соціальне походження, особливості відкриття і ведення бізнесу, товариські зв'язки, участь у суспільному і благодійному житті Одеси купців Б. Понсіо, К. де Азарта, Дж. Порро, П. Казаретто, К. Рокка, родин Анатра і Котронео.

Аналіз виявлених документів дозволяє твердити, що італійські компанії відкривалися або на власні заощадження купців або кредиторів, або були філіями закордонних торгових домів. Ведення бізнесу було пов'язане з багатьма ризиками, що призводило як до серйозних збитків і банкрутства, так і до переведення капіталу за кордон і переїзду із Одеси. Аналіз джерел також демонструє, що купці були зацікавлені не лише у збагаченні, а й у розвитку Одеси, що проявилось у забудові міста, обійманні посад в адміністративних і судових установах, благодійництві та авторстві проектів з покращення інфраструктури регіону, про що, зокрема, свідчать проекти К. Рокка.

У підрозділі 4.3. «*Італійські емігранти у розбудові промисловості і ремісничої справи*» висвітлено діяльність італійських промисловців і ремісників. Виявлено, що італійці займали провідні позиції у харчовій промисловості (макаронні фабрики родин Сонданс, Коста, Розетті, Кавассо, Брінетті, Пічінеллі, борошномельна фабрика «Брати Анатра», скотобійні Ф. Брагаліо), ювелірному (майстерні Л. Петтінатті, Дж. Лардоне, Л. Розакута) і мармуровому ремеслі (Л. Монтебруно, Ф. і С. Вернетта, А. Тузіні та ін.). На початку ХХ ст. італійський підданий Артур Анатра започаткував авіаційну галузь в Україні. Продукція італійських фабрик і майстерень реалізовувалася як в Одесі та інших містах Наддніпрянської України, так і експортувалася до країн Європи і Азії. Італійські майстри з мармуру відкривали філії своїх підприємств у різних містах Наддніпрянської України, сприяючи видобутку будівничих матеріалів і створенню робочих місць.

У **висновках** сформульовано узагальнення та підсумовано результати дослідження.

Аналізуючи історичний доробок попередників, можна стверджувати, що у вітчизняній та іноземній історіографії відсутні комплексні, узагальнюючі праці з окресленої наукової теми.

Охарактеризовано джерельну базу дисертаційної роботи, яка включає широкий спектр за змістом і типом документальних джерел: законодавчі, актові та міжвідомчі документи, статистичні матеріали, тогочасну іноземну і вітчизняну пресу, джерела особового походження тощо, значний масив яких зберігається у фондах архівів України й Італії. Їх репрезентативність дозволяє всебічно розглянути тему дослідження. Більшість архівних матеріалів вперше залучена до наукового обігу.

Визначено основні теоретичні та методологічні засади дисертації. Особливості предмета дослідження і реалізація поставлених завдань зумовили комплексний підхід у вивченні визначеної теми, який базується на загальнонаукових, спеціально-історичних і міждисциплінарних методах, підходах та інструментарії.

З'ясовано етапи формування, динаміку численності італійської громади

Одеси та фактори, що на неї впливали:

1) Кінець XVIII – перше десятиліття XIX ст. – період, коли в Одесі з'являються перші італійські емігранти, значна частина яких складалася з військових, що перебували на службі в Російській імперії. Економічна політика влади щодо перетворення Одеси на міжнародний порт зумовила початок переселення італійських купців. Численність громади в цей період становила близько 1000 осіб.

2) Друге десятиліття XIX ст. – перша половина 1870-х рр., що характеризується зростанням численності громади до 3000 осіб, передусім професій, пов'язаних з торгівлею та морською справою; у місті з'являються консульські представництва усіх Італійських держав.

3) 1870-ті рр. – початок XX ст., коли спостерігалось постійне зменшення кількості італійців у місті, що було обумовлено утворенням незалежного Королівства Італії, процесом репатріації, початком масової еміграції з Італії до американського континенту, Першою світовою війною і революційними подіями в Російській імперії. Більшу частину громади в цей період складає друге і третє покоління іммігрантів.

Встановлено, що італійська громада Одеси формувалася з представників різних Італійських держав, проте найчисленнішими та найактивнішими були вихідці з Сардинського королівства. До середини XIX ст. італійська громада Одеси визначалася єдністю за конфесійною і мовною приналежністю. Доведено, що італійці значно вплинули на розвиток католицизму на півдні України. Нечисленність громади, релігійна політика російської влади і змішані шлюби італійських підданих з російськими призвели до того, що наступні покоління італійських емігрантів ставали православними і російськомовними, хоча продовжували зберігати італійське підданство.

Визначено професійний склад італійських переселенців, що був обумовлений як традиційними заняттями італійців, так і потребами молодого міста, яке постійно розвивалося. Італійці були пов'язані передусім з промисловими, торговими заняттями і морською справою. Завдяки освіченості й швидкому вивченню російської мови значна кількість італійців вступала на державну службу в органи місцевої й судової влади, навчальні та медичні заклади. Як це було характерно для всіх італійських громад Російської імперії, одеські емігранти з Апеннін були представлені у сфері культури і мистецтва: музиканти, скульптори, оперні артисти, художники, диригенти, композитори.

Показано, що справжнім прикладом єдності, солідарності та взаємодопомоги у середині італійської громади була діяльність Італійського благодійного товариства, яке діяло в Одесі з 1863 р. під керівництвом генерального консула. Найактивнішими членами консульства виступали купці, викладачі італійської мови, священники, представники сфери культури тощо. Мета товариства полягала у наданні допомоги італійським підданам, в тому числі італійським морякам, на території юрисдикції одеського консульства. Особливість Італійського благодійного товариства в Одесі

порівняно з іншими подібними установами у Російській імперії полягала у постійних грошових внесках з інших міст України і від італійських моряків і капітанів, які здійснювали торгівлю в портах одеського консульського округу.

Доведено, що справжніми лідерами італійської громади були консули, які призначалися урядами Італійських держав в Одесу, і чиї функції сприяли добробуту й економічній діяльності італійських іммігрантів. Консули були представниками своєї громади на урочистих заходах, у спілкуванні з місцевою адміністративною і релігійною владою, могли виступати поручителями, опікунами неповнолітніх, захисниками спадкових інтересів італійців, давали кредити і фінансову підтримку нужденним. Націотворчі і політичні процеси в Італії у середині ХІХ ст. знайшли свій відбиток у житті одеських італійців також завдяки консулам. Значна кількість осіб брала участь у фінансовій допомозі сардинській армії у війні за незалежність Італії.

Простежено роль генеральних італійських консулів у становленні, підтримці та захисті торговельних інтересів власної держави в одеському консульському окрузі, що полягала у відкритті віце-консульств, допомозі з оформленням документів італійським капітанам, посередництві у спілкуванні з митною, портовою й місцевою владою тощо. Створення привабливих умов для навігації суден під італійським прапором сприяло укріпленню українсько-італійських торговельних зв'язків.

Проаналізовано участь італійських підданих у торгівлі Наддніпрянської України, в якій можна виділити два періоди. Для першого періоду, що розпочинається у першій половині ХІХ ст., характерно домінування генуезького капіталу, який представляли 13 компаній, які спеціалізувалися на експорті українського зерна за контрактом в головні європейські порти Середземномор'я: Геную, Трієст, Марсель, Неаполь. Вартість експортних операцій італійських торгових домів складала мільйони карбованців на рік, тоді як імпорту було в рази менше. Основними товарами, що ввозилися в Одесу з Італії, були натуральні продукти, будівельні матеріали, мануфактурні товари з Тоскани і Сардинського королівства та ін., що збувалися як в Одесі, так і в інших регіонах України.

У другій половині 1860-х рр. розпочинається другий період, який був зумовлений економічною кризою кінця 1850-х рр., ліквідацією частини компаній у місті, становленням зернового ринку США. Як наслідок, у місті діяли лише два генуезькі торгові дома «Брати далль Орсо» і компанія «Джероламо Ассаретто». В цей період в економіці міста з'являється сицилійський капітал, представниками якого були торговий дім «Брати Анатра», що включав експортну контору, пароплавне товариство, а з 1877 р. і борошномельну парову фабрику, і родина Котронео. Окрім натуральної продукції і будівельних матеріалів з Італії, італійці починають експортувати до Одеси англійське вугілля та американський бензин.

Досліджено, що попит на українське збіжжя з боку італійських та інших європейських ринків і його задоволення експортною діяльністю італійськими

негоціантами Одеси зумовили товаризацію і збільшення обсягів землеробства, модернізацію економіки, становлення інституту посередництва у торгівлі, створення робочих місць, розвиток певних груп занять та інфраструктури у Наддніпрянській Україні.

Вперше відтворена біографія найзаможніших італійських купців (Б. Понсіо, К. де Азарта, П. Казаретто, Дж. Порро, К. Рокка, братів Анатра, Дж. Котронео), їхні родинні та товариські зв'язки, основні аспекти економічної і суспільної діяльності. Італійські негоціанти відкривали торгові дома як на власні заощадження, так і на капітал родичів або кредиторів за кордоном. Вони активно виявили себе у благодійницькій та суспільній діяльності, забудові міста, були авторами проектів з покращення інфраструктури регіону. Авторитет і поважне становище в одеському суспільстві італійських негоціантів сприяли обійманню посад у різних адміністративних і судових установах. Проте, незважаючи на інтеграцію в одеське суспільство, за несприятливих економічних, політичних умов італійські купці або їхні спадкоємці залишали Одесу і переводили свій капітал на батьківщину.

Виявлено представництво італійців у промисловості Одеси. Насамперед, італійці були представлені в харчовій галузі, домінуючи у виробництві макаронів і галет, технології виробництва яких вони завезли з Італії і розповсюдили в південноукраїнському регіоні. Товари італійських підприємств реалізовувалися як в Одесі й інших частинах Російської імперії, так і шли на експорт через одеський порт до країн Європи і Азії.

Італійці також домінували в мармуровому ремеслі, технології якого також були завезені з Італії. Династії італійських мармурників (Вернетта, Менціоне, Тузіні) володіли найпотужнішими і найвідомішими майстернями в Одесі, що мали свої представництва у Києві, Вінниці й Кримському п-ві, і використовували у своїй роботі як привезену з Італії, так і видобуту на території України сировину, чим також сприяли економічному піднесенню різних частин Наддніпрянської України. Продукція цих майстерень виготовлялася для оздоблення інтер'єру й екстер'єру громадських і релігійних установ у різних частинах Російської імперії.

Результати дослідження є основою для наукових розробок з історії італійської діаспори і консульських установ, економічних процесів на території Наддніпрянської України. Вони можуть бути використані у проведенні національних урядових програм в Одеській області і реалізації двосторонніх міжнародних угод про співпрацю між Україною й Італією.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ НАУКОВИХ ПРАЦЬ АВТОРА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Феденко О.О. Італійці в економічному розвитку Одеси першої половини ХІХ ст. / О. О. Феденко // Науковий вісник. Серія: Науки: економіка, політологія, історія / Одес. держ. екон. ун-т, Всеукр. асоціація молодих науковців. – 2011. – № 4 (129). – С. 72-80.

2. Fedenko O. The Activity of the Italian Merchants in Odessa during XIXth Century // DANUBIUS, XXXIV-Supplement: Economy, society, culture and politics in Southern Ukraine during the XVIII-th – XX-th Centuries. – Galati, 2016. – P.31-42.
3. Феденко О. О. Дипломатичний архів генерального консульства Королівства Обох Сицилій в Одесі / О. О. Феденко // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: зб. наук. праць / відп. ред. Г. В. Боряк; Ін-т історії України НАН України – 2017. – Вип. 28. – С. 134-141.
4. Феденко О. О. Роль італійської громади у розбудові харчової промисловості Одеси наприкінці XVIII – початку XX ст. / О. О. Феденко // Гілея: наук. вісник: зб. наук. пр. – К., 2017. – Вип. 124. – С.16-20.
5. Феденко О. О. Італійці Одеси у формуванні і підтримці римо-католицької громади у XIX ст. // Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць. – Вип. 127. – К., 2017. – С. 22-26.

у виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз:

6. Феденко О. О. Проекти італійця Карла Рокко з благоустрою Одеси (середина XIX ст.) / О. О. Феденко // Чорноморська минувшина: зап. Від. історії козацтва на півдні України / Н.-д. ін-т козацтва Ін-ту історії України НАН України, Від. історії козацтва на півдні України, Іст. ф-к Одес. нац. ун-ту ім. І. І. Мечникова. – 2014 . – Вип.9. – С.26-30.
7. Феденко О. О. Відкриття та діяльність італійських консульств в Одесі наприкінці XVIII - початку XX ст. / О. О. Феденко // Краєзнавство: наук. журн. / Ін-т історії України НАН України, Всеукр. спілка краєзнавців. – 2015. – № 1/2. – С. 47-51.

у публікаціях, що додатково відображають результати дисертаційного дослідження:

8. Феденко О. О. Італійське населення Одеси за «Первой всеобщей переписью населения Российской империи 1897 г.» / О. О. Феденко // Одіссос. Актуальні проблеми історії, археології та етнології. – Одеса, 2011. – С. 233-234.
9. Феденко О. О. Початок формування італійської громади Одеси (1794-1810) / О. О. Феденко // Матеріали Першої Всеукраїнської наукової конференції [Кочубіїв – Хаджебей – Одеса], присвяченої 600-річчю міста. – Одеса: Політехперіодика, 2015. – С. 149-151.
10. Феденко О. О. Італійці у промисловому розвитку Одеси наприкінці XVIII – початку XX ст. / О. О. Феденко // Драгоманівські студії: зб. наук. праць молодих істориків. – К.: Національний педагогічний

- університет імені П. М. Драгоманова, 2015. – Випуск 3 (7). – С. 58-63.
11. Феденко О. О. Відкриття дипломатичних представництв Королівства Обох Сицилій в портах Російської імперії на Чорному та Азовському морях / О. О. Феденко // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: збірка наукових праць / відп. ред. М. І. Михайлуца. – Вип.6.– Херсон: ФОП «Грінь Д. С.», 2017. – С.376-380.

АНОТАЦІЯ

Феденко О. О. Роль італійської громади Одеси в соціально-економічному житті Наддніпрянської України наприкінці XVIII – на початку XX ст. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Інститут історії України НАН України. – Київ, 2018.

У дисертації запропоновано новий концептуальний підхід дослідження ролі італійської громади Одеси в економічному житті Наддніпрянської України наприкінці XVIII – на початку XX ст. шляхом виокремлення економічної діяльності італійців Одеси із контексту економічного розвитку Наддніпрянської України та їхньої діяльності в сфері мистецтва. До наукового обігу введено значний масив архівних матеріалів із фондів архівів України та Італії, що дозволяють відтворити цілісну картину економічної діяльності членів італійської громади Одеси наприкінці XVIII – початку XX ст. Визначено етапи формування італійської громади Одеси, мовну і станово-професійну приналежність її членів. З'ясовано вплив діяльності італійських купців на розвиток торгівлі в Наддніпрянській Україні. Висвітлено участь італійських переселенців у розбудові промисловості і ремісничої справи в Наддніпрянській Україні. Проаналізовано роль генеральних консулів в організації життя та економічної діяльності італійських емігрантів. Встановлено походження, родинні зв'язки та покоління італійських купців і промисловців (родина Анатра, Порро, де Азарта, Сонданс, Кавассо, Поццо, Котронео). Розкрито громадську діяльність і благодійну діяльність італійських неогоціантів та інших членів італійської громади Одеси.

Ключові слова: італійці, Одеса, торгівля, промисловість, реміснича справа, купці, Наддніпрянська Україна, консули.

АННОТАЦИЯ

Феденко Е. А. Роль итальянской общины Одессы в социально-экономической жизни Надднепрянской Украина в конце XVIII – в начале XX ст. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических

наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Институт истории Украины НАН Украины. – Киев, 2018.

В диссертации предложен новый концептуальный подход исследования роли итальянской общины Одессы в экономической жизни Надднепрянской Украина в конце XVIII – в начале XX ст. путем выделения экономической деятельности итальянцев Одессы из контекста экономического развития Приднепровской Украине и их деятельности в сфере искусства.

В научный оборот введен значительный массив архивных материалов из фондов архивов Украины и Италии, позволяющие воссоздать целостную картину экономической деятельности членов итальянской общины Одессы в конце XVIII - начале XX в.

Выяснено влияние деятельности итальянских купцов на развитие торговли в Приднепровской Украине. Доказано, что спрос на украинское зерно со стороны итальянских и других европейских рынков, и его удовлетворение экспортной деятельностью итальянскими негодциантами Одессы обусловили товаризацию и увеличение объемов земледелия, модернизацию экономики, становление института посредничества в торговле, создание рабочих мест, развитие определенных групп занятий и инфраструктуры в Приднепровской Украине.

Впервые воссоздана биография итальянских купцов (Б. Понсио, К. де Азарта, П. Казаретто, Дж. Порро, К. Рокка, братьев Анатра, Дж. Котронео), их родственные и партнерские связи, основные аспекты экономической и общественной деятельности.

Выявлено представительство итальянцев в промышленности и ремесле Украины. Прежде всего, они были представлены в пищевой отрасли, доминируя в производстве макарон и галет, мраморном и ювелирном ремесле. Товары итальянских предприятий реализовывались как в Одессе и других частях Российской империи, так и шли на экспорт через одесский порт в страны Европы и Азии.

Ключевые слова: итальянцы, Одесса, торговля, промышленность, ремесленная дело, купцы, Надднепрянская Украины, консулы.

SUMMARY

Fedenko O.O. The Role of the Italian Community of Odessa in Social-Economic Life of Dnieper Ukraine at the Late 18th and Early 20th Centuries. – a qualifying scientific work as a manuscript.

A Thesis for PhD degree in History, speciality: 07.00.01 – History of Ukraine. – Institute of History of Ukraine of National Academy of Science of Ukraine, 2018.

The topicality of this theme stems from an insufficient coverage and a need for careful thought and interpretation of the role of the Italian community of Odessa in economic development of Dnieper Ukraine as one of the most important episodes of the national and regional history, as well as for devising the strategies

of the national and economic policies.

The author offers a new framework approach to the study of the problem by means of segregation of the economic activities carried on by the Italians of Odessa from the background of economic development of Dnieper Ukraine.

A voluminous body of archival materials from the repositories of the Ukrainian and Italian archives has been introduced into scientific discourse, which allows backcasting an entire view of the economic activity of members of the Italian community in Odessa in the late 18th and the early 20th centuries. There have been singled out stages of formation of the Italian community in Odessa, the dynamics of its numerosity, the linguistic appurtenance, state and occupations of its members being described.

It was established that the Italian community of Odessa was formed from representatives of different Italian states, but the most numerous and most active were those from the Sardinian Kingdom. By the middle of the nineteenth century. The Italian community of Odessa was determined by the unity of the confessional and linguistic affiliation. It has been proved that the Italians significantly influenced the development of Catholicism in the south of Ukraine. The scarcity of the community, the religious policy of Russian power and the mixed marriages of Italian subjects with Russian led to the fact that subsequent generations of Italian emigrants became Orthodox and Russian-speaking, although they continued to keep Italian citizenship.

The professional composition of the Italian settlers was caused both by the traditional occupations of the Italians, and by the needs of the young city, which was constantly evolving. The Italians were connected primarily with industry, trade and maritime affairs. Due to the high level of education and quick study of the Russian language, a significant number of Italians entered the civil service in local and judicial authorities, educational and medical institutions. As it was typical for all the Italian communities of the Russian Empire, the Odessa apologists from the Empire came from the field of culture and art: musicians, sculptors, opera singers, artists, conductors, composers.

The role of consuls general in organisation of the Italian emigrants' life and economic activity is also placed under close scrutiny. It has been proven that the consuls were genuine leaders of the Italian community; they were appointed by the Governments of the Italian states for service in Odessa, and their functions furthered the Italian emigrants' welfare and economic activity. The role of the Italian consuls general in the process of becoming, lobbying and protection of the commercial interests of their own states in Odessa consular circumscription remains one of the main focuses in this thesis; the said role involved opening of any vice-consulates, assistance in execution of any documents for Italian ship masters, mediation in the relationship with the customs, port, and local authorities, etc.

For the first time ever there have been gathered and summarized the details of the biography of most wealthy Italian merchants (B. Ponsio, C. de Azarta, P. Cazaretto, G. Porro, C. Rocca, the Anatra brothers, G. Cotroneo), their family

relations and partnership, and main aspects of their economic and public activity. The Italian merchants organised their trading houses, both for their own money and for the capital of their family members and relatives or foreign creditors. They actively found themselves in charitable and social activities, building cities, were the authors of projects to improve the infrastructure of the region. The authority and the respectable position in the Odessa society of Italian merchants promoted the occupation of positions in various administrative and judicial institutions. However, despite the integration into Odessa society, under the adverse economic, political conditions, Italian merchants or their heirs left Odessa and transferred their capital to their homeland.

The author has determined percentage of how the Italians were represented in the industrial branch and the handicraft trade in Ukraine. First of all, the Italians were represented in the food industry prevailing in the production of macaroni and hard biscuits, marble carving trade and jewellery. Goods produced by the Italian enterprises were sold out both in Odessa and in the other parts of the Russian Empire and, besides, were exported to the European and Asian countries through the port of Odessa.

The results of the study are the basis for scientific developments on the history of the Italian diaspora and consular institutions, economic processes in the territory of the Dnieper Ukraine. They can be used in conducting national government programs in the Odessa region and implementation of bilateral international agreements on cooperation between Ukraine and Italy.

Key words: the Italians, Odessa, commerce, industry, handicraft trade, merchants, Dnieper Ukraine, consuls.

Підписано до друку 19.03.2018 р. Формат 60×90¹/₁₆. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9. Наклад 120 прим. Зам. № 1633

Друк: «Карат Лтд», 03194, м. Київ, вул. Литвиненко-Вольгемут, 2-а.
Тел.: +380 (44) 229-11-40, (50) 355-72-92, e-mail: karat@karat.in.ua
Свідоцтво ДК № 163 від 01.09.2000 р.